

ISSN 2349-638x
IMPACT FACTOR 8.02

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal

Peer Review and Indexed Monthly Journal

Website : www.aatrjournal.com

Email: aatrjpramod@gmail.com

SPECIAL ISSUE

on

“साहित्य संस्कृती आणि सामाजिक शास्त्रे
यातील समकालीन विचार व समस्या ”

Feb. 2024

Chief Editor

Dr. Pramod P. Tandale

Executive Editor

Dr. Bapurao V. Andhale

Dr. Anant B. Sarkale

Dr. Anil D. Wadkar

Dr. Bali R. Shinde

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)

Peer Reviewed and Indexed Journal

ISSN 2349-638x

Impact Factor 8.02

Website :- www.aiirjournal.com

Special Issue No.133

“ साहित्य संस्कृती आणि सामाजिक शास्त्रे यातील
समकालीन विचार व समस्या ”

Chief Editor

Dr. Pramod P. Tandale

Editor's

Dr.B.V. Andhale

Dr. A.B. Sarkale

Dr.A.D. Wadkar

Dr.B.R.Shinde

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)

Peer Reviewed and Indexed Journal

ISSN 2349-638x

Impact Factor 8.02

Website :- www.aiirjournal.com

Special Issue No.133

“ साहित्य संस्कृती आणि सामाजिक शास्त्रे यातील
समकालीन विचार व समस्या ”

Chief Editor

Dr. Pramod P. Tandale

Editor's

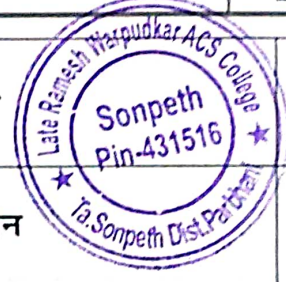
Dr.B.V. Andhale

Dr. A.B. Sarkale

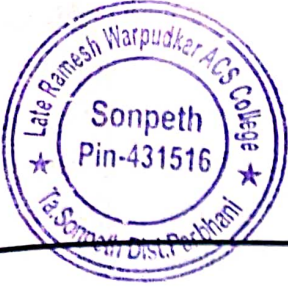
Dr.A.D. Wadkar

Dr.B.R.Shinde

Sr. No.	Name of the Author	Title of Paper	Page No.
19.	डॉ.गनी गफूर साहब शेख	हिंदी भाषा, संस्कृति और जीवन-दर्शन	77
20.	डॉ. कदम एच. पी.	समकालीन आंतरराष्ट्रीय संबंध आणि भारताचे अलिप्ततावादी धोरण	81
21.	डॉ. एम.डी.कच्छवे	कृषी पर्यटन : महत्त्व, आवश्यक सुविधा, फायदे आणि अडचणी	84
22.	डॉ.मोहन मिसाळ	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यात स्त्रियांचे योगदान	89
23.	डी.एस.पटवारी	भारतीय महिलांची ऐतिहासिक स्थिती व मानवी हक्क	92
24.	प्रा.डॉ. बी.आर.शिंदे	लेखाकर्म व्यवसाय उद्योगाचा आत्मा	97
25.	प्रो.डॉ. सा. द. सोनसळे	आंबेडकरवादी कादंबरी : एक दृष्टिक्षेप	100
26.	डॉ.सुभाष दौलतराव उपाते	भारतीय ज्ञान प्रणाली आणि राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 : एक चिकित्सक अध्ययन	105
27.	डॉ. प्रो. व्ही. बी कुलकर्णी	मीडिया में हिंदी भाषा का प्रयोग और परिवर्तन	111
28.	डॉ वडचकर शिवाजी	नारी विमर्श की संकल्पना	114
29.	प्रा.सखाराम बाबाराव कदम	मराठी ग्रामीण कवितेची भाषा व वैशिष्ट्ये (कालखंड १९९० ते २०१०)	118
30.	डॉ. सविता शिवनाथ झुंजारे	संयुक्त राष्ट्र संघटना सिद्धांत आणि व्याहार	124
31.	कु डवरे संजीवनी शिवाजी डॉ. सोळंके नवीन केशवराव	आदिवासींच्या भाषिक समस्या	129
32.	डॉ वाकनकर गोविंद बन्सीधरराव	शारीरिक शिक्षण आणि खेळात योगाचे फायदे	132
33.	डॉ. मारोती बालासाहेब भोसले	मराठी भाषा: संधी व आव्हाने	136

कृषी पर्यटन : महत्व, आवश्यक सुविधा, फायदे आणि अडचणी

प्रोफेसर डॉ. एम.डी.कच्छवे

वाणिज्य विभाग प्रमुख व संशोधन मार्गदर्शक
कै. रमेश चरपूडकर महाविद्यालय, सोनपेठ जिल्हा परभणी.

प्रस्तावना :-

अति प्राचीन काळापासून मनुष्यला भूतकाळातील ऐतिहासिक घटना, किल्ले, मंदिरे, राजवाडे, लेण्या इत्यादीचे त्याला कुतूहल वाटत असते. जे भूतकाळात झाले ते जाणून घेण्यासाठी तो नेहमी धडपडत असतो. मानवाची ही नैसर्गिक प्रवृत्ती आहे. म्हणून माणूस त्या ऐतिहासिक स्थळांना भेट देण्यासाठी प्रवास करतो. त्यांनी केलेल्या प्रवासास पर्यटन असे म्हणतात. जी व्यक्ती असा प्रवास करते त्या व्यक्तीला पर्यटक असे म्हणतात. पर्यटनाचा मुख्य उद्देश मानवी जीवन आनंददायी बनविणे आहे. पर्यटनाची व्याप्ती ही काळानुरूप बदलत असते. प्राचीन काळी पर्यटन हे देवधर्म, यात्रा, जत्रा इत्यादीसाठी पायी किंवा बैलगाडीने प्रवास करीत करण्यात येत होते. आजच्या आधुनिक काळात पर्यटनाची व्याप्ती पूर्णपणे बदलत गेली आहे. मनोरंजनासाठी फिरायला जाणे, आनंद मिळविणे मौजमजा करणे इत्यादीसाठी पर्यटन केले जात आहे. पूर्वी पर्यटन हे पायी बैलगाडी, घोडागाडी इत्यादीने देखील जात होते. मुक्काम हा ठराविक गावात किंवा धर्मशाळेत असायचा. तिथे राहण्याची व जेवणाची पर्यटकाला चिंता नसायची. अलीकडच्या काळात मोटार गाडी रस्ते वाहतुकीमुळे प्रवास केला जात आहे. हॉटेल, लाँज, रेस्टॉरंट इत्यादी ठिकाणी राहण्याची व जेवणाची सोय उपलब्ध होत आहे. या सर्व गोष्टी घरबसल्या बुकिंग करूनच मनुष्य प्रवासाला बाहेर पडत आहे. पर्यटनाला आलेल्या पर्यटकाला सेवा पुरविण्यासाठी रोजगार निर्मिती होत आहे. उदा. वस्तूची विक्री, भाजीपाला व फळे, दूध, मार्गदर्शक इत्यादी पर्यटन हा एक प्रमुख आर्थिक व्यवसाय आहे. पर्यटन व्यवसायापासून मोठ्या प्रमाणावर परकीय चलन प्राप्त होते व रोजगाराच्या संधी प्राप्त होताना पाहावयास मिळतात. पर्यटक आपल्या आवडीनुसार पर्यटन स्थळाची निवड करतो. 21 व्या शतकात पर्यटन हा व्यवसाय सर्वात जलद गतीने विकसित होत आहे. या व्यवसायात भांडवल गुंतवणूक कमी आणि फायदा जास्त असल्यामुळे विकसित आणि विकसित देशाचा सहभाग दिवसेंदिवस वाढत आहे. मानवाला त्याच्या दैनंदिन जीवनातून विरंगुळा मिळावा म्हणून तो पर्यटनासाठी बाहेर पडत आहे. कोणत्याही प्रदेशातील पर्यटन व्यवसायाचा विकास हा वाहतूक सेवा निवासी सेवा मनोरंजनाचा ती बाजारपेठ इत्यादी घटकावर अवलंबून असते. आर्थिक विकास साधणारा व्यवसाय म्हणून पर्यटन हा जागतिक उद्योग बनला आहे.

‘पर्यटन’ संज्ञा प्रवास (Tour) या शब्दाशी संबंधित आहे. प्रवास (Tour) हा शब्द लॅटिन भाषेतील (Tornos) या शब्दापासून आलेला आहे. (Tornos) शब्दाचा मूळ अर्थ वर्तुळ किंवा वर्तुळाकार असा आहे. या शब्दापासून वर्तुळाकार प्रवास हा शब्द रूढ झाला. एका व्यक्तीने किंवा व्यक्ती समूहाने एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी अभ्यासासाठी मनोरंजनासाठी किंवा इतर कामासाठी केलेला प्रवास म्हणजे पर्यटन होय. पर्यटन हे पूरस्थितीच्या वेळ घालवण्याचे एक साधन म्हणून जगभरात लोकप्रिय झाले आहे. निसर्गाची ही विविध रूपे पर्यटकांसाठी आकर्षणाचा बिंदू ठरत आहे. (Tourist) हा शब्द लॅटिन भाषेतील (Tourn) या शब्दापासून आलेला आहे. पर्यटना जी व्यक्ती प्रत्यक्षात पर्यटन करते त्या व्यक्तीला पर्यटक (Tourist) असे म्हणतात. पर्यटनाचा मुख्य उद्देश मानवी जीवन आनंददायी बनविणे आहे. पर्यटनाची व्याप्ती ही काळात बदलत असते प्राचीन काळी पर्यटन हे देवधर्म यात्रा जत्रा इत्यादीसाठी पायी किंवा बैलगाडीने प्रवास करीत करण्यात येत होते. पर्यटन ही एक प्रक्रिया आहे. कृषी पर्यटन हे कृषी व पर्यटन या विभागाचा समन्वय आहे. पर्यटक शेताला भेट देतील शेतीच्या विविध पैलूचे दर्शन व अनुभव घेतील. ताजा भाजीपाला फळे खरेदी करून प्रदर्शन मुक्त वातावरणाचा आनंद घेतील तसेच ग्रामीण भजन, जागरण, गोंधळ, भारुड, कीर्तन, प्रवचन अशा विविध लोककलांचा आनंद घेतील यामुळे ग्रामीण व शहरी भागातील दरी कमी होईल. ग्रामीण माणूस शहरी भागाला जोडला जाईल. आनंद मिळविण्यासाठी मनोरंजनासाठी प्रवासी संकल्पना सर्वप्रथम युरोपमधील रोमन लोकांनी रुजवली. ग्रामीण भागात नैसर्गिक साधन संपत्तीची श्रीमंती आहे. ती शहरातील लोकांना सारखी आकर्षक करत असते. शेती ही संकटात

सापडली असून शेतीत राबणारा शेतकरी हा संकटात आहे .संकटातून बाहेर पडण्यासाठी त्यांना स्वतःलाच मार्ग काढावा लागतो .कृषी आधारित व कृषी प्रक्रिया उद्योगाबरोबरच शेतकऱ्यांनी कृषी पर्यटनाचा विचार केला तर निश्चितच त्याच्या उत्पन्नात वाढ होऊन ग्रामीण भागाचा विकास झाल्याशिवाय राहणार नाही. शेतकऱ्यांना या व्यवसायाची कल्पना यावी म्हणून कृषी पर्यटनामधून देशातील ग्रामीण भागाचा विकास होण्यास त्यांना मिळते .कृषी पर्यटन हा एक कृषीवर आधारित व्यवसाय असून तो सर्वांसाठी खुला आहे. पर्यटनाच्या माध्यमातून पर्यटकांना कृषी क्षेत्रात संबंधी माहिती मिळतेच तेथील हस्तकलेच्या वस्तू ग्रामीण लोकांच्या दैनंदिन जीवनाचे तसेच सांस्कृतिक व परंपरांची देखील माहिती मिळते वंदिस्त शहरी जीवनाला कंटाळून मुक्तपणे नैसर्गिक जीवनाचा आनंद घेण्यासाठी उत्सुक असणारे पर्यटन एखाद्या शेतकऱ्याच्या शेतात किंवा निसर्गाच्या सानिध्यात असणाऱ्या गावात राहण्यासाठी वेळ घालवण्यासाठी येत असतात .त्यांची जेवणाची राहण्याची करूणुकीची फिरण्याची सोय केलेली असते .ही पर्यटक तेथे आपल्या वेळेनुसार आनंदाने राहता राहतात.

• संशोधनाचे उद्देश :-

खालील गृहीतके निश्चित करून संशोधनाचे उद्देश निश्चित करण्यात आलेली आहेत.

- 1)पर्यटन आणि पर्यटक यांची संकल्पना स्पष्ट करणे
- 2)कृषी पर्यटनाचे महत्त्व शोधणे
- 3) कृषी पर्यटना साठी आवश्यक बाबी शोधणे
- 4) कृषी पर्यटनाचे फायदे जाणून घेणे
- 5) कृषी पर्यटनासमोर येणाऱ्या अडचणी शोधणे
- 6) निष्कर्ष काढणे.

• संशोधनाची गृहीतके :- संशोधनाची गृहीतके खालील प्रमाणे आहेत.

- 1)अलीकडच्या काळात शहरी भागातील लोक ग्रामीण भागात जाऊन आपला वेळ घालवताना दिसत आहेत .
- 2) कृषी पर्यटनामुळे ग्रामीण अर्थव्यवस्था मजबूत बनत आहे कृषी पर्यटनाच्या ठिकाणी सर्व सुविधा उपलब्ध करून दिल्या जात असल्यामुळे दिवसेंदिवस पर्यटकांची संख्या वाढत आहे.

• संशोधन पद्धती :- वरील उद्देश गृहीत धरून शोध प्रबंध पूर्ण करण्यासाठी शोधनिबंध, क्रमिक पुस्तके, मासिके, इंटरनेट, संदर्भ ग्रंथ इत्यादीचा वापर करण्यात आलेला आहे.

• पर्यटनाची व्याख्या :-

- 1) “शेती आणि शेतीशी संबंधित उपक्रम पाहण्यासाठी केलेला प्रवास म्हणजे कृषी पर्यटन होय.” 2) “पर्यटनातून रोजगार निर्माण करणे गरीबी दूर करणे यासारख्या मानवी प्रयत्नांची एक ठोस अशी व्यवस्था निर्माण करणे म्हणजे कृषी पर्यटन होय. “

• भारतीय पर्यटन विकास महामंडळ :- पर्यटन उद्योगाच्या भारतातील विकासाबाबत इसवी सन 1963 मध्ये समिती नेमण्यात आली होती या समितीने 1965 मध्ये पर्यटन खात्यांतर्गत हॉटेल महामंडळ भारतीय पर्यटन महामंडळ व भारतीय पर्यटन वाहतूक महामंडळ अशी स्वतंत्र महामंडळ स्थापन केली तिन्ही महामंडळां विस्तारित करून एका मंडळात दिलेलीकरण करण्याचे ठरले त्यानुसार ऑक्टोबर 1966 मध्ये भारतीय पर्यटन विकास महामंडळाची स्थापना करण्यात आली.

• कृषी पर्यटनाचे महत्त्व :- शेती संदर्भात माहिती व मनोरंजनासाठी कृषी प्रवचन आवश्यक आहे. सध्याच्या या बदलत्या काळा शेतीकडे पाण्याचा दृष्टिकोन बदललेला आहे .प्रयोगशील व प्रगत शेतकरी आपल्या शेती व्यवसायाला कृषी पर्यटनाची जोड देताना दिसून येतात .कृषी पर्यटनामुळे समाजातील लोकांचे मनोरंजन होते .नवनवीन शेतीचे उत्पादन, तंत्र उत्पादन रचण माहिती, शेती उपशागतीचे आधुनिक लहान-मोठे यंत्र ,अवजारे ,सिंचन पद्धती ,पिकांची माहिती इत्यादी कल्पना येण्यास मदत होते यामुळे व्यावसायिक दृष्टिकोनातून शेतकऱ्यांमध्ये वाढ होते .याचा परिणाम म्हणजे ग्रामीण भागात लोकांचे उत्पन्न शेतकऱ्यां

उत्पादन उत्पादकता पूरक उद्योग विकास रोजगार व राहणीमान इत्यादी मध्ये वाढ होण्यास मदत होते. ग्रामीण भागामध्ये पर्यटकांना शेतावर प्रत्यक्ष चालणाऱ्या सर्व कामांमध्ये समाविष्ट केले जाते. यामध्ये दूध काढणे, भाजीपाल्याची लागवड करणे, मिरचीची तोडणी करणे, शेतावर नांगर करणे, एखाद्या पिकाची काढणी करणे इत्यादी सर्व कामांमध्ये त्यांना समाविष्ट केले जाते. यामुळे त्यांना ग्रामीण कृषी कार्याचा अनुभव मिळतो. ग्रामीण भागातील विविध यात्रा, सण-उत्सव, आठवडी बाजार व त्यातील विविध वस्तू त्यांना विकत घ्याव्या वाटतात. ग्रामीण भागातील विविध खेळ, विटी दांडू लंगडी, लपंडाव यांचा ते मनसूक्त आनंद घेतात तसेच कृषी पर्यटन केंद्रात रात्रीच्या वेळी मोठ्या प्रमाणावर गवळणी, भारुड, जागरण, गोंधळ, लावणी इत्यादी ग्रामीण संस्कृतीची ओळख करून देणाऱ्या संस्कृती कार्यक्रमाचे आयोजन केलं जाते. कृषी पर्यटनामध्ये शेतावरील विविध जनावरे, शेळ्या, मेंढ्या, गाई, म्हशी आणि बैल तसेच शेतीपूरक व्यवसाय यामध्ये कुक्कुटपालन, मच्छी पालन, शेळीपालन, ससे पालन, ब्राह्म पालन इत्यादीची माहिती देणे तसेच वस्तू खरेदी करणे. मळ्यातील बैलगाडीमध्ये सफर करणे, ट्रॅक्टर वर फेरफटका मारणे इत्यादी गोष्टीतून त्यांना खूप आनंद मिळतो.

- 1) शेतावरील मुक्काम त्यांना नेहमीच्या शहरी वातावरणापासून दूर घेऊन जातो.
- 2) ग्रामीण भागातील वेगवेगळ्या पदार्थांची चव त्यांना अधिक चांगली वाटते चुलीवरची ज्वारीची भाकरी त्यांना चांगली वाटते.
- 3) अशा वातावरणात एक दोन दिवसांच्या मुक्कामामध्ये ते शहरी भागातील वातावरण विसरून जातात. निसर्गाच्या सानिध्यात एकरूप होऊन जातात.
- 4) ताण-तणाव विसरून जातात आणि ग्रामीण जीवनामध्ये रमून जातात त्यामुळे ग्रामीण अर्थव्यवस्था सुधारत जाते
- 5) शेतीपूरक उद्योगाचा विकास करणे व नवीन शेतीविषयक तंत्राची माहिती उपलब्ध करून देणे
- 6) कृषी पर्यटनामुळे शेतकऱ्यांच्या आर्थिक व सामाजिक विकास होतो
- 7) कृषी पर्यटनामुळे व्यवसाय नियोजनबद्ध पद्धतीने व योग्य व्यवस्थापन तत्त्वाचा अवलंब करून यशस्वी करता येता
- 8) पारंपारिक शेतीचा त्याग करून आधुनिक पद्धतीने शेती करणे शक्य होते
- 9) कृषी पर्यटनामुळे उत्पादन, उत्पन्न, रोजगार इत्यादीमध्ये वाढ घडून आणता येते
- 10) कृषी पर्यटनामुळे प्रयोगशील व प्रगत शेतकऱ्यांना आपल्या शेती व्यवसायाला कृषी पर्यटनाची जोड देता येते
- 11) कृषी पर्यटन केंद्र सुरू करताना कृषी पर्यटनाकडे एक व्यवसाय म्हणून पहावे डोंगराच्या कुशीत किंवा कमीत कमी अंतरावर दर्या खोऱ्यात नदी नाले जंगल इत्यादी ठिकाणी पर्यटकांना पोहोचण्यासाठी रस्ते असावे.
- 12) कृषी पर्यटन केंद्रासाठी निवडलेल्या ठिकाणी हे निसर्गरम्य असावे.

• कृषी पर्यटन केंद्रावरील सोयी सुविधा :-

पर्यटन केंद्र सुरू करण्याचा निश्चय झाल्यानंतर पर्यटन केंद्रावर खालील सुविधा असणे महत्त्वाचे असते. त्या सुविधा कमीत कमी खर्चामध्ये कशा देता येतील याकडे विचार करणे महत्त्वाचे असते.

- 1) रस्त्याची सुविधा :- पर्यटकांना पर्यटन केंद्रावर पोहोचण्यासाठी रस्ता असावा.
- 2) झाडे व फुले लावावी :- रस्त्याच्या दोन्ही कडेला सुंदर फुलांची व फळांची झाडे असावीत
- 3) स्वागत कक्ष उभारावा :- पर्यटक पर्यटन केंद्रावर पोहोचल्यानंतर स्थानिक परंपरेनुसार त्याचे स्वागत करण्यासाठी स्वतंत्र यंत्रणा असावी. स्वतः उपस्थित राहिल्यास अधिक चांगले.
- 4) स्वच्छ व सुंदर घरकुल :- पर्यटन केंद्रावर पर्यटक आल्यानंतर त्याला राहण्यासाठी स्वच्छ व सुंदर घरकुल असावे. या घरकुलासाठी लाकूड, बांबू, गवत व स्थानिक साधनांचा वापर करावा. नैसर्गिक साधनांचा वापर केल्यामुळे पर्यटकांना त्या ठिकाणी प्रसन्न वाटते.
- 5) पोहण्यासाठी सुविधा :- पर्यटन केंद्रावर किंवा आसपास तलाव, नदी, कालवे, विहीर, स्विमिंग पूल असावा त्यामुळे त्यांना पाण्यात पोहण्याचा, उड्या, डुबक्या मारण्याचा आनंद मिळतो त्यामुळे ते आपला जास्तीचा वेळ घालतील.

- 6) घोडा गाडी व बैलगाडीची सोय :- पर्यटन स्थळावर लहान मुलांना फिरण्यासाठी वेगवेगळ्या साईट पाहण्यासाठी बैलगाडी, घोडा गाडी, घोडा स्वारीची, उंटासह सवारी ची सोय असावी.
- 7) पशुपक्षी व प्राणी संग्रहालय :- कृषी पर्यटन स्थळावर कुकुट पालन, शेळी पालन, मेंढी पालन, जनावरांचा गोठा, ससे पालन, कबूतर पालन, मोर, बदक, चिमण्या इत्यादी पशु पक्षी असावेत त्यामुळे पर्यटकांच्या आनंदात भर पडेल.
- 8) शेतीची अवजारे :- पर्यटकांना नेहमी शेतकरी व शेतीच्या कामाबद्दल माहिती करून घेण्याची उत्सुकता असते. त्यांना शेतातील नांगरणी, पेरणी, खुरपणी, पिकाला पाणी देणे पिक कापणे, हुरडा पार्टी, गुरे राखणे इत्यादी गोष्टी त्यांना प्रत्यक्ष दाखवाव्यात त्यामुळे ते वारंवार येतील.
- 9) संग्रहालयाची सुविधा :- पर्यटन केंद्रावर संग्रहालय असावे त्यामध्ये शेतीची अवजारे व त्यांची माहिती परिसरात उपलब्ध असणारे प्राणी, पशुपक्षी यांची चित्रे व माहिती गावांची ऐतिहासिक, सामाजिक, धार्मिक पार्श्वभूमी चित्ररूप असावे. सांस्कृतिक सण, समारंभ इत्यादी गोष्टी संग्रहित असाव्या.
- 10) स्थानिक खेळ :- पर्यटकांच्या मनोरंजनासाठी स्थानिक खेळ उदाहरणार्थ विटी दांडू, लपंडाव, कबड्डी, कीर्तन, भजन, कथाकथन, भारुड गवळण, पोवाडा कार्यक्रमही त्यांच्या इच्छेनुसार आयोजित करावीत.
- 11) विक्री केंद्र :- पर्यटकांना स्थानिक वस्तूंची खरेदी करता यावी म्हणून पर्यटन केंद्रावर वेगवेगळी फळे, भाजीपाला, फुले, कंदमुळे, औषधी वनस्पती, लोणचे पापड, हस्तकलेच्या वस्तू इत्यादी.
- 12) हाॅटेल व निवासाची सोय :- कृषी पर्यटन केंद्रावर पर्यटकांना स्थानिक भोजन व नाशत्याची मेजवानी मिळावी म्हणून त्यांच्या आवडीनुसार अन्नपदार्थ उपलब्ध करून देण्यासाठी रेस्टॉरंट असावे.
- 13) संरक्षण यंत्रणा :- आपल्याकडे आलेल्या प्रत्येकांची त्यांच्या सुरक्षिततेची काळजी घेणे हे आद्य कर्तव्य असते म्हणून त्यांना जंगली प्राणी किंवा पाळीव प्राण्यांपासून इजा होणार नाही याची काळजी घ्यावी त्यांचे साहित्य चोरीला जाणार नाही याची दक्षता घ्यावी अचानक उद्भवणारे आपत्तीला सामोरे जाण्यासाठी संरक्षण यंत्रणा असावी.
- 14) नोंदवही व सूचनापेटी :- पर्यटन केंद्रावर येणाऱ्या पर्यटकांच्या प्रतिक्रिया नोंदविण्यासाठी नोंदवही असावी. त्यात पर्यटकांचा पूर्ण पत्ता, मोबाईल नंबर लिहिण्यास सांगावे किंवा तशी व्यवस्था नोंद करावी. त्यांच्या काही सूचनांचा स्वीकार करण्यासाठी सूचना पेटी ठेवावी.
- 15) विविध भाषा येणारा नोकरदार नियुक्त करावा :- पर्यटक हे काही जाणून घेण्याच्या उद्देशाने पर्यटन केंद्रावर येत असतात त्यांची भाषा वेगवेगळी असते. त्यांच्याच भाषेमध्ये संवाद साधण्यासाठी तशी यंत्रणा असावी. त्यांच्या शंकांचे समाधान करावे त्यांनी विचारलेल्या प्रश्नांची अभ्यासपूर्ण उत्तरे द्यावी.
- 16) झोपाळ्याची सुविधा :- पर्यटन केंद्रावर झोक्याचा आनंद घेण्यासाठी झोपाळा, झोका झाडावर बांधलेला असाव तलावातील पाण्यामध्ये फिरण्यासाठी बोट किंवा होडी असावी.
- 17) निरोप समारंभ घ्यावा :- पर्यटक पर्यटन केंद्रावरून जात असताना त्यांच्यासाठी पारंपारिक पद्धतीने छोटेखानी निरोप समारंभ घ्यावा. त्यांचे फोटो घ्यावेत व आपल्याला परवडेल व त्यांच्या कायम आठवणीत राहिल अशी एखादी भेट वस्तू त्यांना द्यावी.

• कृषी पर्यटनाचे फायदे :

पारंपारिक शेतीचा आर्थिक चेहरा बदलून टाकण्याचे सामर्थ्य कृषी पर्यटन व्यवसायात आहे. त्याचे अनेक फायदे आहेत. त्यामुळे ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला बळकटी मिळू शकते.

- 1) ताजा शेतमाल तसेच प्रक्रिया केलेला शेतमाल यांना चालती फिरती बाजारपेठ मिळते. आपण पिकलेल्या मालाची किंमत स्वतःलाच ठरविता येते. पर्यटकांना हे सगळं ताजा ताजे मिळते
- 2) ग्रामीण आणि शहरी संस्कृतीची एकमेकांना ओळख होते. शेती अनुभवायला मिळते आपण खातो ते कुठून येतं किंवा मेहनतीतून बनत हे समजते त्यामुळे शेतकऱ्यांचं वास्तव जीवन शहरी लोकांना समजतं

- 3) शेती पूरक व्यवसायामुळे शेतीचा विकास होतो. शेतकऱ्यांना जोड व्यवसाय असल्याशिवाय त्यांचा सर्वांगीण विकास होत नाही
- 4) कुटुंबातील सदस्य व तरुणांना रोजगाराच्या संधी उपलब्ध होतात. आपण तयार केलेल्या वस्तूला तिथेच बाजारपेठ मिळते
- 5) ग्रामीण व शहरी लोकांतील संस्कृती व नैतिक मूल्याची देवाणघेवाण होते.
- 6) तयार केलेल्या मालाला तेथेच बाजारपेठ मिळाल्यामुळे शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती सुधारते ग्रामीण अर्थव्यवस्थेत त्यांना मिळते आणि शेतीवरचा ताण कमी होतो.
- 7) कृषी पर्यटनामुळे ताणतणाव कमी होतो . पर्यटक हे आपल्या वेळेनुसार तान तणाव घालवण्यासाठीच पर्यटन निवडत असतात
- 8) शेतकऱ्यांना व पर्यटकांना नवनवीन माहिती मिळते.
- 9) पर्यटकांच्या ज्ञानात भर पडते : ग्रामीण भागातील तरुण-तरुणी महिला बचत गट यांच्या व्यक्तिमत्व विकासात मदत होते त्यामुळे त्यांचा आत्मविश्वास वाढतो .
- 10) वेगवेगळ्या ठिकाणचे लोक व त्यांची जीवन व संस्कृती यांची माहिती होते .
- 11) शहरी लोकांच्या संपर्कामुळे शेतकऱ्यांच्या राहणीमानाचा दर्जा सुधारतो.
- 12) महिला बचत गटांना स्थानिक कारागिरांना कलाकारांना त्यांनी तयार केलेल्या वस्तू व सेवेला बाजारपेठ मिळते त्यामुळे प्रसिद्धी होते .
- 13) गावची लोककला खाद्य संस्कृती यात्रा उत्सव परिसरातील पर्यटन वैभव यांचे जतन व संवर्धन होते.

• **कृषी पर्यटना समोरील येणाऱ्या अडचणी :-** ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला चालना देण्यासाठी कृषी पर्यटन महत्त्वपूर्ण ठरत आहे.

कृषी पर्यटन चांगले असले तरी खालील प्रमाणे काही अडचणी दिसून येतात.

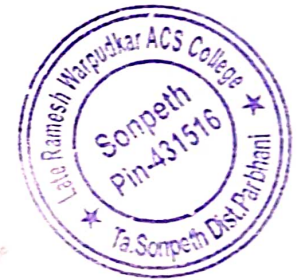
- 1) शेतकऱ्यांना कृषी पर्यटनाचे अपुरे ज्ञान आहे.
- 2) पर्यटक आणि शेतकरी यांच्यातील सुयोग्य संभाषण कौशल्याचा अभाव आहे.
- 3) कृषी पर्यटन केंद्राच्या उभारणीसाठी भांडवलाची कमतरता आहे.
- 4) कृषी पर्यटन हा संघटित क्षेत्रातील व्यवसाय आहे.
- 5) शहरी पर्यटकांच्या गरजा व आवडीनिवडी हे शेतकऱ्यांमधील अज्ञान आहे.

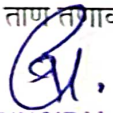
• **निष्कर्ष :-**

ग्रामीण भागातील संस्कृती नैसर्गिक साधन संपत्ती टिकवून आहे. शहरी भागांमध्ये विकासावरोबरच काही समस्या निर्माण झालेल्या असल्या तरी शहरी भागातील लोक आपला वेळ घालवण्यासाठी ताण तणाव दूर करण्यासाठी ग्रामीण भागांमध्ये येत आहेत. कृषी पर्यटनाच्या माध्यमातून नवयुवकांना रोजगाराच्या संधी आहेत. ग्रामीण भागातील युवक महिला तसेच महिला बचत गटातील महिलांना बनवलेले पदार्थ यांना गावातच बाजारपेठ उपलब्ध होत आहे. कृषी पर्यटन केंद्राचे मार्केटिंग शासन स्तरावर होणे महत्त्वाचे आहे . शेतात जाऊन शेती व स्वतः शेती पूरक अवजारे चालविणे, चुलीवरच्या जेवणाचा आस्वाद घेणे ,निवांत झाल्याची झोपणे, रात्री मोकळ्या आकाशातील चांदण्यांचा अनुभव घेणे ही कृषी पर्यटनामुळे शक्य होते. शहरा जवळची गाव झपाट्याने शहरीकरणात घुसत आहेत. नैसर्गिक वातावरण नेहमी व्यस्त जीवनापासून दूर असते. आधुनिक जीवनात ताण तणाव प्रचंड वाढलेले असल्यामुळे शांत ठिकाणी आकर्षणाचे केंद्र ठरत आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची

- 1) प्रा नानासाहेब पटनुरे व इतर : ग्रामीण अर्थशास्त्र अरुणा प्रकाशन लातूर
- 2) पांडुरंग तावरे कृषी व ग्रामीण पर्यटन समृद्ध शेतीचा राजमार्ग 3) मनोज हाडवळे : कृषी पर्यटन आणि ग्रामीण विकास
- 4) डोंगळे वी.के. : कृषी पर्यटन महासंघ कोषाध्यक्ष

PRINCIPAL

Late Ramesh Warpudkar (ACS)
College, Sonpeth Dist. Parbhani